

Kazuo Ishiguro ile İnsan sonrası Tahayyül ve İnsan sonrası Feminist
Eleştiri: *Beni Asla Bırakma*.

Feyza Toprak

Feminist Tahayyül, 3(2): 220-247.
(Arařtırma Makalesi)





Kazuo Ishiguro ile İnsan sonrası Tahayyül ve İnsan sonrası Feminist Eleştiri: *Beni Asla Bırakma*

Feyza Toprak¹

Öz

İnsan sonrası feminizm yıkıcı etkileri olan diyalektik karşıtlıklardan kaçınmak için üretilen düşünce sistemlerini işaret eder. Feminist literatürde insan sonrası özne yeni materyalist, feminist ve *queer* bir soykütüğe sahiptir. İnsan sonrasının *queer* öznesi, ikili karşıtlıkları aşarak onları yıkan bir yeni-praksisin öznesidir. Bu anlamda insan sonrasının öznesi akışta, oluştta olan, katı bir tanıma sığmayan ve ekolojik olarak *queer* bir öznedir. *Queerlik* artık iki cins arasındaki akışkanlığı değil tüm türler, maddeler ve bedenler arasındaki akışkanlığı işaret eder. Feminist eleştiri ve yeni materyalist felsefe, natüralizm, çevre, ekolojik adalet ve insanın değişen statüsüne ilişkin tartışmaları gündeme getiren, her türlü düalizmi reddeden post-antroposentrik (insan-merkezcilik sonrası) yeni bir feminist duruş yaratmıştır. Bu bağlamda, insan sonrası edebiyat ve insan sonrası feminizm aynı amaca hizmet eder. *Beni Asla Bırakma* romanında yazar Kazuo Ishiguro transhümanist insanlığın biyo-teknolojik gelişiminin şiddetini ve eşitsizliğini, bu düzlemdeki ötekileştirme örüntülerini açığa çıkararak ortaya koymaktadır. Bu makalenin amacı tematik olarak transhümanist öğeler içeren bir romanı insan sonrası perspektifi ile incelemek ve roman kurgusunun insan-merkezciliğin yıkıcı ve ötekileştirici etkilerini ortaya koyuş şeklini serimlemektir.

Anahtar kelimeler: İnsan sonrası feminizm, edebiyat, ötekileştirme, performatif, *Beni Asla Bırakma*.

¹ Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi (ORCID ID: 0000-0003-1036-8055),
Makale Geliş Tarihi: 06/05/2022. Makale Kabul Tarihi: 10/08/2022.



Posthuman Imagination and Posthuman Feminist Criticism by Kazuo Ishiguro: *Never Let Me Go*

Abstract

Posthuman feminism is a set of alternative thought systems to avoid violent dialectical oppositions. In feminist literature, the posthuman subject has a new materialist, feminist and queer genealogy. The queer subject of the posthuman is the subject of a neo-praxis that transcends and shatters binary oppositions. In this sense, the subject of the posthuman is a subject that is in flux, becoming, that does not fit into a strict definition and is ecologically queer. Queerness no longer denotes fluidity between the two sexes but between all species, substances, and bodies. Feminist criticism and new materialist philosophy have created a new post-anthropocentric feminist stance that rejects all kinds of dualism, bringing up discussions on naturalism, the environment, ecological justice, and the changing status of human beings. In this context, posthuman literature and posthuman feminism serve the same end. The author Kazuo Ishiguro in his novel *Never Let Me Go*, reveals the violence and inequality of transhumanist humanity's biotechnological development by exposing the patterns of marginalization on this ground. This article aims to examine a novel with transhumanist elements thematically from a posthuman perspective and to reveal how the novel's fiction demonstrates the destructive and marginalizing effects of anthropocentrism.

Keywords: Posthuman feminism, literature, othering, performative, *Never Let Me Go*.



Giriş

Kazuo Ishiguro'nun altıncı romanı *Beni Asla Bırakma* (2005), bir klonun bakış açısıyla insan ve insan olmayan etkileşimine odaklanarak okuyucuyu varoluşun sonsuz olasılıklı evrenine taşıyor. Roman, “insan” kimliğinin içsel istikrarsızlıklarını klonlar vasıtasıyla ortaya koyarak Batılı, liberal bir toplumun farklılıkları nasıl ötekileştirme aracına dönüştürdüğünü izah ediyor. Hümanist etik söylemin insan kimliğini performatif bir dille dışladığını gösteren roman bir insan sonrası feminist eleştiri ortaya koyuyor. İnsan sonrası feminist eleştiri ile *Beni Asla Bırakma*'nın yolunun kesiştiği en somut alan, romanın insan sonrası feminizmin “tekçi” doğasını kavrayan ve onu klonlar üzerinden anlatan içeriği. Braidotti'ye göre “tekçilik”, “şiddetli diyalektik karşıtıklardan” ve ikilikten kaçınmak için üretilen alternatif bir düşünce silsilesidir (2013: 56). “Tekçilik”, eleştirel insan sonrası'nın klasik hümanist ilkelerin ötesine geçmesine ve insan merkezlikten uzaklaşmasına ve sonuç olarak “posthümanist bir öznellik” teorisine yol açmasına olanak tanıyor. İnsan öznesinin liberal bireyciliğinden farklı olarak, insan sonrası özne, “farklılığı, hem iç hem de dış güçler tarafından çerçevelenen ve ilişkinin merkeziliğine dayanan karmaşık bir farklılaşma süreci olarak diyalektik şemanın dışındaki bir yere havale ediyor” (a.g.e.: 56). Klonlar vasıtasıyla roman, varoluşun ontolojisine içkin *queer* oluş üzerindeki sis perdesini kaldırıyor.

Beni Asla Bırakma kurgusal olarak bir insan sonrası roman olmakla beraber, karakterler yeni ve farklı bir canlı veya yaratık türü değil aksine insanların tam genetik kopyalarıdır. Roman 1990'ların sonunda, romanın ana kahramanlarından ve hikâyenin anlatıcısı olan Kathy'nin İngiltere'de Hailsham adı verilen bir yatılı okuldaki hayatını anlatması ile başlar. Hailsham, “bağışçı” olmak üzere yetiştirilen klon çocukların okuduğu seçkin bir okuldur. Bu okuldaki öğretmenler aynı zamanda “koruyucu” olarak bilinir. Kathy'nin en yakın iki arkadaşı Ruth ve Tommy *Beni Asla Bırakma*'nın, geçmişe dönük anlatımının diğer iki temel kahramanıdır. Kathy otuz bir yaşındadır ve ilk organ “bağışına” başlamak üzere olan bir klondur. Son on bir yıl boyunca, iki bağış arasında toparlanma dönemini yaşayan diğer klonlar için bakıcılık yapmıştır. Ayrıca Ruth ve Tommy'ye bakıcılık yapmayı seçmiştir.



Hailsham’da sanata, yazıya ve diğer “yaratıcılık” biçimlerine büyük önem verilmektedir. Madam adında gizemli bir kadın, öğrencilerin en iyi sanat eserlerini kampüs dışındaki bir “Galeriye” götürmek için periyodik ziyaretler gerçekleştirir. Hailsham ilk bakışta sıradan görünen sanat ağırlıklı bir program uygulamaktadır. Tommy, yaratıcılıkla ilgili konularda pek iyi değildir, bu nedenle Galeri’ye sanat işi veremez. Bu hep sorunlu bir durum olarak kodlanır. Bir gün, öğretmen ve vasi olan Bayan Lucy, Tommy’ye yaratıcı olmaktan güçlük çekmesinin üzülecek bir durum olmadığını çünkü bunun zaten onun sandığı gibi önemli bir konu olmadığını söyler. Bayan Lucy öğrencilere ne yaparlarsa yapsınlar ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar “bağışçı” olacaklarını, böylelikle hayatlarının çok trajik, zor ve kısa olacağını açıklamaya çalışır. Ancak, öğrenciler henüz küçüktür, bu bilgileri işleyemezler.

Tommy ve Ruth on altı yaşlarında sevgili olurlar. Aslında Kathy Tommy’i sevmektedir, onu kıskanmaktadır ama duygularını saklamaya çalışmaktadır. Tommy ve Ruth’un bir araya gelmesinden birkaç ay sonra, öğrenciler Hailsham’dan mezun olurlar ve “Kulübeler” olarak adlandırılan bir “geçiş” evine taşınırlar. Kulübeler’de, eğer iki Hailsham öğrencisi gerçekten aşıkta, “bağışlarını” erteleyebilecekleri söylentisi yayılır. Âşık olanlar birlikte birkaç yıl geçirdikten sonra bağış yapacaklardır sözleri üçüne de umut verir. Bundan kısa süre sonra Ruth ikinci bağışını yapar ve “tamamlanır”, yani ölür. Kathy, Tommy’nin bakıcısı olur ve romantik bir ilişkiye başlarlar. Bu noktada, Tommy üç organ bağış yapmıştır ve hiçbir klonun hayatta kalmaya devam edemediği dördüncüsüne yaklaşıyordur. Bu arada Kathy ve Tommy, Madam’ı ziyarete giderler. Onu Hailsham’ın müdiresi Bayan Emily ile birlikte bulurlar. O sırada Tommy, Kathy’e âşık olduğunu ispatlamak için sanat eserlerini yani çizimlerini de beraberinde getirmiştir. Aşk Tommy’nin yaratıcılığını arttırmıştır. Madam’a ertelemeye dair duyduklarını sorduklarında, Bayan Emily onlara ertelemenin aslında var olmadığını söyler. Bayan Emily, Hailsham’ın “ilerici” bir okul olduğunu ve kendisi ile diğer koruyucuların aslında “klonlara” insancıl muamele için yola çıkmış aktivistler olduklarını açıklar. Sanat eserlerine ve yaratıcılığa yapılan vurgu, aslında kamuoyuna klonların ruhu olduğunu göstermek içindir. Ancak ne yazık ki “insancıl muamele hareketi” sönümlenmiştir. Bayan Emily ve onunla hareket eden bir grup insan Hailsham fonunu kaybetmiştir.



Bu kurgu içinde Ishiguro, klonlar vasıtasıyla bir yandan insan sonrası feminizmin *queer* özne ontolojisini gündemine taşıırken diğer yandan toplumda hüküm süren “ötekileştirme” kalıplarını ortaya koymaktadır. İnsan sonrası yakınlaşmanın uygun öznesi insan değil, yeni bir kolektif öznedir. Braidotti’nin insan sonrası anlayışında özne, maddi içkinlik (bir başka deyişle *queerlik*) yoluyla ontolojik olarak çevrenin diğer tüm türleri ve bileşenleri ile “bitişik ve birlikte inşa edilmiştir” (a.g.e.: 127). Bu şekilde tüm maddeler, yaratıklar ve insanlar eşit öneme sahiptir. Tüm varlıklar önemli olduğundan, insan sonrası geleneksel olarak diğerlerini dışlayan ve insanlıktan çıkaran güç hiyerarşilerini ortaya çıkarır (a.g.e.: 76). Böyle bir romanı incelemek feminist çalışmalar açısından bu nedenle önemlidir. “Ontolojik çokluk”; “biz” ve “diğerleri” arasında zihinsel mesafeyi ve dışlama kalıplarını yok eder, bu ise ötekileştirmenin yarattığı tahakküm ve tabiiyeti ortadan kaldırır. Ishiguro romanında, insan sonrasının ontolojik çokluk perspektifini serimlemiş, klonlar vasıtasıyla okuyucuyu feminizmin yeni kolektif öznesi ile tanıştırmıştır. Okuyucu “farklılık”ların dışlama kaynağı olduğu oysa çeşitliliğin esas olduğu fikri ile hemhal olurken, “birlikteyiz-ama-biz-bir-ve-aynı-değiliz” (a.g.e.: 54) türündeki yeni özneye olan gereklilik zihinlerde yeni bir yer edinmiştir. Bu yeni özne transhümanizmin insan merkezli bakış açısına karşı olan eleştirel insan sonrası hattında gelişir ve yeni materyalist paradigmanın maddeye faillik tanıyan öğretileri ile donanır.

İnsan sonrası, insan kavramının merkezileştirilmesine karşıyken ve ikili karşıtlıkları, dolayısıyla hiyerarşileri reddediyorken, transhümanizm insan merkezlidir. İnsanın güçlenmesine, gelişmesine ve ölümsüzlük olasılıklarına odaklanır. Transhümanistler, insanın fiziksel ve zihinsel yeteneklerini daha da geliştirme potansiyelini elinde tutan bir bilim ve teknolojiye odaklanırlar. Transhümanizmin çelişkisi kendinde saklıdır çünkü eleştirel insan sonrasında olduğu gibi Transhümanizmin de insanı melez bir oluşturur. *Queer* bir imge aynı zamanda ötekileştirilmişin temsilidir. Ishiguro, romanının başkahramanı ve anlatıcısı olan Kathy aracılığıyla okurlarını “ötekileştirme” ve “*queerleştirme*” kavramları hakkında düşünmeye teşvik etmektedir. Yazar, “öteki” konumunu anlatan Kathy karakteriyle distopik ve spekülatif bir kurgu yaratarak insan-merkezciliğin yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır. Yazar toplumun ötekileştirme örüntülerini anlatırken, kendisinin ve arkadaşlarının mahkûm



edildiği yıkıcı sona ışık tutmaktadır. Bununla beraber Ishiguro, okuyucuya norm insan var mıdır, varsa nedir, klonlar insan sonrası durumu temsil ediyorken organlarını bağışladıkları insanlar neyi temsil eder gibi sorular sordurur. Romanın amacı transhümanist insanlığın biyo-teknolojik gelişiminin şiddetini ve eşitsizliğini ortaya koymaktır.

Bu makalenin amacı tematik olarak transhümanist öğeler içeren bir romanı yeni materyalizmin ilişkiselliği esas alan insan sonrası perspektifi ile incelemek ve roman kurgusunun insan-merkezciliğin yıkıcı etkilerini ortaya koyuş şeklini açıklamaktır. Bunu yazarın ötekileştirme kalıplarını nasıl kullandığını ortaya koyarak; insan sonrası öznenin *queer* doğasını açığa çıkarma yollarına mercek tutarak ve romandaki performatif dil ve eylem örüntülerini nasıl işlediğini göstererek yapacağım. Makale ile varoluşun yeni materyalist onto-epistemolojik açıklamasının ötekinin kapsamını, yalnızca insan ötekileri değil, aynı zamanda yeryüzü ötekilerini de dikkate alarak genişletildiğini göstereceğim. Feminizmin yeni öznesinin akışta, oluşta ekolojik olarak *queer* bir özne olduğunu göstereceğim. *Queer* özne dikey bir gücün, hiyerarşik ilişkilerin ve marjinalleşmenin çelişmesini ortaya koyan çok işlevsel bir figürdür. Bu nedenle insan sonrası bir gelecek tahayyülü sunan bu roman, insan sonrası feminist kuram için önemli bir pratik alanı sunuyor. Bu alan içerisinde önce yeni materyalist feminist eleştiri ve insan sonrası edebiyatının ortak perspektiflerini ortaya koyacağım. Daha sonra roman kurgusu içindeki en temel hat olan ötekileştirme aşamalarını inceleyecek, buradaki ötekileştirme ediminin işleniş şekillerine ışık tutacağım. Akabinde kurgu içindeki “normal” kategorileri geri alma veçhesi ile kullanılan *queer*leştirme olgusundan söz edeceğim. Son olarak romandaki eylemsel ve söylemsel performatiflik konusunu açarak gerçekliğin insan ve klonun ortak eylemi olarak nasıl kurulduğu konusuna temas edeceğim.

Yeni Materyalist Feminist Eleştiri ve İnsan Sonrası Edebiyatı

Feminist literatürde yeni materyalizm diyalektik materyalist konumlanmalara ve Kartezyen ikiliklere karşı çıkarak bedenın akışkanlığına vurgu yapan *queer* bir soykütüğe sahiptir (Haraway, 1985; 1988; 2003). İnsan sonrasının öznesi akışta, oluşta olan, katı bir tanıma



sıgmayan ve ekolojik olarak *queer* bir öznedir. *Queerlik* artık iki cins arasındaki akışkanlığı değil tüm türler, maddeler ve bedenler arasındaki akışkanlığı işaret eder. Braidotti'nin “cinsiyetin kurtarıcı yeniden icadı” olarak tanımladığı şeyi doğuran, *queer* bir şekilde bedenlenmiş varlığın serbest menzilli imajını belirleyen insan sonrasıdır (2013: 22). İnsan sonrası, toplumsal cinsiyetin tanımını sınırlayan katılmış kavramlara uymayı reddetmesiyle, bize varlığın daha açık yollarını gösterebilir. Bazı kategoriler, evrimsel yörüngenin her iki yönüne -insan öncesi (hayvan, canavar, molekül) ve insan sonrası (siborg, cerrahi olarak değiştirilmiş beden vb.)- uzanan melez varoluşların yaratılması yoluyla insan kavramını sorunsallaştırır ve onu bulanıklaştırır. İnsan sonrası eş zamanlı olarak öznesi ve nesnesi bu bahsedilen *queer* kategoriler ile imgelenir.

Haraway'in “Siborg” kavramsallaştırması, insan sonrası eleştirel insan ontolojisinde öncül bir örnektir. Haraway'in “siborg”u et ve makinenin bir karışımıdır, yani *queer* bir imgedir. İmge bir “boşluğun” bir “yokluğun konturünü çizen”, boşluktan hareketle bazı şeyleri “mevcuda gelmeye açan” şeydir (Sayın, 2020: 179). Bu imge, *Siborg Manifestosu*'nun (1985) yayımlanmasından bu yana ikonik bir insan sonrası figürü işlevi görmüştür. Haraway'in “ironik politik miti”, modern insanlık için kurucu bir insan sonrası ontolojinin habercisidir (1991: 149). Haraway'e göre, “Yirminci yüzyılın sonlarına, bizim mitik zamanımıza geldiğinde, hepimiz kimera'yız, kuramsallaştırılmış ve imal edilmiş makine-organizma melezleriyiz; kısaca siborguz. Siborg bizim ontolojimiz; siborg bize politikamızı verir” (2010: 46). Haraway'in de işaret etmiş olduğu gibi yirminci yüzyılın sonuna geldiğimizde yeni feminist figür norm insanın ideolojik dışlamalarına karşı geliştirilen kültürel eleştiri ve politik direnişin zirve performansı olan insan sonrasıdır.

İnsan sonrası teori, bedeni ve işlevlerini “hayali deneyimlerimizle rezonansa giren” (Gatens, 1988: 67) bir anlayış çizgisi boyunca kavramsallaştırmaya çalışır. Her yerde hazır ve nazır olan teknoloji çağında, bu deneyimler teknolojinin “bir uzantısı [...] bir protezi”dir (Stone, 1995: 3). Bu hayal gücü çizgilerini takip etme isteğiyle, insan sonrası, iç içe geçmiş ve birleştirilmiş kimlikleri ile dünyayı yeniden düşünmek için “üretken bir araçtır” (Braidotti,



2013: 5). Ben ve öteki ikiliğini yapısöküme uğratarak ve “ötekinin” politikasını ön plana çıkararak “düz ontolojik düzlemde” eşitliği sağlamayı amaçlayan insan sonrası, yok olan sınırlar çağında bize Haraway’ın ileri görüşlü sözlerini hatırlatır: “Sınırlardan biz sorumluyuz; biz onlarız” (2004: 38). Kendi kendimize çizdiğimiz sınır çizgileri, içinde yaşadığımız yüzyılda bir ölüm kalım meselesi haline gelmişken; insan sonrası hikâyeler hem edebiyat hem de teori için kritik öneme sahiptir.

Gerçekten de insan sonrası bir teori meselesi olduğu kadar bir kurgu konusudur (Badmington, 2011: 376). İnsan sonrası figürünü hayal etmek, edebiyatın hümanist meselelerle mücadele etmesini, düşünmesini ve özne-nesne ayrımını yeniden şekillendirmesini sağlar. İnsan sonrası, yirmi birinci yüzyılda insanlık durumundaki derin yarılmalara işaret eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde, insan sonrası edebiyat ve insan sonrası feminizm aynı şeye hizmet eder.

Edebiyat perspektifinden düşündüğümüzde insan sonrası metinlerdeki insan özne, konumsallığının karmaşıklıklarını ve özneliliğin olasılıklarını incelemeye olanak sağlayan bir çerçeve sunar. Hümanizmin “öncesini ve sonrasını” açıklayan bu çerçevenin kapsamı, insanın insan-olmayan dünyayla girift bir ilişki içinde oluşuna dikkat çeker. Hümanizmin, insan öznesine ilişkin felsefi ideali aracılığıyla gizlediği de zaten bu çoklu ve karmaşık ilişkiler ağıdır. İnsan sonrası, felsefi mücadeleye bir düşünce deneyi sunarken, edebiyata bir imge olarak girer. İnsan sonrasının metinsel imgeleri, insan-merkezciliğin tartışıldığı bir alandan geçer. Çağdaş romanlardaki insan sonrası imgeleri (örneğin Jeanette Winterson’ın (2007) *Taş Tanrılar’ı* (*The Stone Gods*); Margaret Atwood’ın (2013) *Antilop ve Flurya’sı* (*Oryx And Crake*)) normatif insan öznesi etrafında örgütlenmiş yapıların yıkıcılığını gösterdiği için hem kültürel hem de politik olarak önemlidir. Bu imgeler, genelde norm-insan, özelde insan-merkezciliğin altını çizerek, gelecek tahayyülündeki olumsuz senaryolara meydan okur.

Edebiyat insanı “icat” eder. Bilimde radikal değişikliklerin olduğu yirmi birinci yüzyılda insan kategorisi sorgulanmaya açık hale gelmişken “insanın yeniden inşası için



romana özel bir alan tanınması” şaşırtıcı değildir (Nayar, 2014: 2-3). Edebiyat “hümanist bir disiplin” olsa da (*a.g.e.*: 32) içinde bulunduğumuz yüzyıl, insanı yeniden yaratan ve insan-merkezli ayrıcalığa karşı çıkan bir roman tufanına tanık olmuştur (Eaglestone, 2013: 2). Roman hâlâ insanlıkla “en derin ve doğrudan ilişki kuran sanat formu” olmaya devam ederken bu yüzyılda bize, “biz insanlar” kategorisinin kimi işaret ettiğini sorgulatmıştır (*a.g.e.*: 2-4). “Edebiyat insan kimliğinin “olasılıklarının” en iyi şekilde “tanımlandığı, betimlendiği ve tartışıldığı” mecra (Nayar, 2014: 32) olduğundan bu defa insan sonrası edebi eserleri, insan olmanın ne anlama geldiği sorusuna, yirmi birinci yüzyıl kurguları ile yanıt vermiştir (Graham, 2002: 17). Yirmi birinci yüzyılda felsefede, bilimde ve edebiyatta insan-merkezli anlatılar istikrarsızlaştırılarak yeni varoluş olasılıklarına dair geliştirilen düşünsel ufuklara kapı aralanmıştır. İnsan sonrası edebiyatın hümanist edebiyattan en büyük farkı, çoğu zaman hümanist geleneklerin karşı karşıya gelemeyeceği veya yüzleşmeyi reddedeceği radikal hikâyeleri yazmaya cüret etmesi olabilir. Ken MacLeod’ın *Gece Oturumları*’nı (2013) düşünelim. 11 Eylül saldırılarının ve ardından gelen “İnanç Savaşları”nın sonrasında insanlığın büyük ölçüde dine sırtını döndüğü yakın bir gelecekte geçen hikâye, İskoç dedektif Adam Ferguson ve onun bir Roma Katolik rahibinin bombalanarak öldürülmesiyle ilgili soruşturması etrafında döner, bu bağlamda radikal inançları olan robotları konu alır. Duyarlı bir robotik yardımcının eşliğinde Ferguson, Hristiyan fanatiklerin dahil olduğu ve kötü zamanların geri döndüğünü müjdeleyen küresel bir terör planını ortaya çıkarır. Romanda çoğu “inanç savaşı gazisi” olan robotların gerçek bir özbenlik bilinci kazanmış olduğu görülür. Roman dinî fanatizm ve aydınlanma eleştirisini inorganik bedenler üzerinden gerçekleştirir.

Klasik roman, açık ya da örtülü şekillerde normatif anlatıları ve insana dair yerleşik ideolojileri içerdiğinden “insan-merkezli düşünmenin getirdiği tüm krizleri hızlandıran insan-merkezli anlatı cazibesini sürdürmektedir” (Colebrook, 2015: 2). Oysa “insanlık, [...] artık var olmadığını ilan ettiğinde ve [...] insanların olmadığı bir dünyaya baktığında var olur. İnsan, bir var olmama beyanının sonucudur” (Cohen ve Colebrook, 2016 :11). İnsan sonrası hakkında hikâyeler okumak sadece “hümanizmin kesinliklerinin solup gittiğini görmek” değil aynı zamanda bedenlerin, zihinlerin, arzuların ve sınırların geleneksel insan-merkezliliğin



açıklayamayacağı şekillerde yeniden tasavvur edildiğine tanıklık etmektir (Badmington, 2011: 375-376). Çağdaş roman, yeni yüzyılda insan sonrası maddiliğinin yabancılaşmış maddi koşullarının çarpıcı bir resmini sunarken, aynı zamanda “böyle bir varlığı kodlamanın yeni yollarına, yeni düşünme biçimlerine ulaşarak” insanın ne ve kim olduğuna dair soruları yeniden şekillendirir (Boxall, 2013: 13). İnsan kategorisinin sınır ihlalleri, kaçınılmaz olarak türlerin etiği konusunu gündeme getirmiştir. Burada edebiyat, insanın ne olduğuna dair değişen fikirlerini ve insan olmayan dünyayla olan ilişkisini ifade edecek şekilde “kolektif bir imge” ortaya koymuştur (Heise, 2010: 258). Jeanette Winterson’ın (2007) “*Taş Tanrılar*”ı gibi insan sonrası romanları, insan-merkezciliğin sorgulanmasına dair gelişen fikirleri pekiştirmiş ve insan-dışı dönüşün kültürel ve politik altüst oluşlarını yaratıcı bir şekilde anlatmıştır. Edebiyatta insan sonrası imgesi teorik sorgulama ile kurgusal temsil arasındaki sınırı aşan ve temsilin olası indirgemeci veya şekillendirici doğasını ihlal eden hem edebi bir araç hem de eleştirel bir kavram olarak *queer* bir kimlik olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Bu *queer* imge bu defa karşımıza bir klon olarak çıkmıştır. Buradaki *queer* ontolojiyi daha iyi anlamak için feminist literatür içinden gelişen yeni materyalist madde ve beden tanımına bakabiliriz.

Karen Barad, bedeninin feminist kuramsallaştırılmasında bilimi kullanmıştır. Barad’a göre madde ve bedenler “ilişkiselliğe içkin eylemsel bir yineleme”dir (1998:106). Barad için ilişkiselliğe içkin eylemlilik, bedenlerin nasıl somutlaştığı, sınırların ve hacimlerin nasıl üretildiği ile ilgilidir. İnsan sonrası feminizm, “maddenin önemine” yaptığı vurgu sonucunda doğan yeni materyalizm akımının getirdiği “canlı madde” ve “eyleycilik” (faillik) kavramları üzerinden tartışılmaktadır (Ağın, 2020: 9). Barad’a göre, “Performatiflik ontolojilerimizi belirlemede dile ve diğer temsil biçimlerine hak ettiklerinden daha fazla güç veren zihnin, incelenmemiş alışkanlıklarına karşı bir mücadele” olarak tanımlanır (2003: 802). Barad’ın temel ontolojik birimi fenomenidir. Fenomen kavramı, insan ve insan olmayan veya organik ve organik olmayan arasında önceden verili herhangi bir ayırmadan kaçınan ilişkisel bir ontolojiye kapı aralar. Bu ilişkisel ontolojide eylem, söylem ve maddenin birliği esastır. Barad, varlıkları yerel ve ilişkisel etkiler olarak kavramsallaştırır. Ona göre organik ya da inorganik olması fark etmez, tüm varlıklar bireysel olarak, “içsel ontolojik belirsizlik fenomeni içinde yerel bir



çözümleme”dir. Bu çözümler “faisel kesintiler” yoluyla belirli bir fenomen içinde “belirli” hale gelirler (Barad, 1998: 815). Barad, “kesinti” kavramını “bir araya gelme-ayırma” terimleriyle kavramsallaştırarak varoluşa yeni bir boyut ekler. Gerçeklik ilişkisel olarak ben ve öteki arasında “tek hamlede” üretilen ve akıştaki olasılıklar evreninde gerçekliği oluşturan anlık “kesintiler”dir (Juelskjær ve Schwennesen, 2012: 20). Barad, burada “süreksizlik” ve “süreklilik” kavramları ile düşünerek zaman ve uzamı birleştirmiş, “burada” ve “şimdiyi”, “o zaman” ve “oradayı” birbirine karıştırmıştır. Barad bunu “kuantum süreksizlik/süreklilik” olarak adlandırmıştır (210: 244). Bu kesintileri ve süreksizlikleri yaratmada yani doğası itibarıyla anlık olan gerçekliği hayata geçirmede söylem ve eylemin gücü aynıdır. Söylem sadece bir “dilsel ifade” değil, aynı zamanda “maddi fenomen üreten” “ilişkiselliğe içkin eylemleridir” (Barad, 1998: 820). Varlık durağan bir ilişkisellik değil, dil vasıtasıyla dışlamalar oluşturan bir eylem”dir (a.g.e.: 803). Bu noktada söylemsel faillik ve eylemsel faillik birbirini dışlayan değil tamamlayan iki edimdir. Bu tespitin bu makale için önemi, klonlara atfedilen ve tanımlanan dilin, onların varoluşunu da kurduğunu göstermesidir.

İnsan sonrası ile eylemsel ve söylemsel performatifliği bir araya getirmek, insana yön veren ve insanı şekillendiren dile eylemsel olarak müdahale etme olanağını da içerir. Performatiflik, insan sonrası edebiyat eleştirisi için önemli bir yoldur. *Söylemek ve Yapmak* (2009) adlı eserinde John Austin performatif dili, düzsöz, etkisöz, edimsöz edimi olarak üçe ayırmaktadır. Düzsöz edimi bir dillendirme, sözceleme ve seslendirmedir (Austin, 2009: 117). Etkisöz edimi bir şeyi dillendirdikten sonra, dillendirdiğimiz ifadenin etkisiyle bu ifadenin ötesinde bir şeylerin gerçekleşmesine neden olduğumuz söz edimlerini ifade eder. Edimsöz ise bir şey ifade ediyorken aynı zamanda icra ettiğimiz, hüküm getirdiğimiz, kendimizi veya birini birine veya bir şeye mahkûm ettiğimiz durumlarda geçerlidir (a.g.e.: 121; 129). Edimsöz edimleri herhangi bir saptamada bulunmak veya tanımlamada bulunmak için değil, söylerken yapmak için ifa edilen edimlerdir. *Beni Asla Bırakma*’da etkisöz ve edimsözün gerçekliği kurduğuna sıklıkla tanık oluyoruz. Bu şekilde sözlerin eylemleri, eylemlerin maddeyi ve bedeni, tüm bu performatif sürecin ise gerçekliği tasarladığına tanıklık ediyoruz.



Üç Aşamada Ötekileştirme

Roman transhümanist insanlığın teknolojik gelişiminin şiddetini ve eşitsizliğini gösteriyor. Bunu yaparken, ben ve öteki ikiliğini yapısöküme uğratarak, organ nakli mecazı üzerinden “ben”in varlığına içkin olan ötekinin varlığını ortaya koyuyor. Bir başka deyişle, romanda araçsallaştırılan organ nakli mecazı, insan ve insan olmayan arasındaki çapraz ve ilişkisel ontolojik düzlemi açığa çıkarıyor. Herbrechter ve Callus (2008), insan sonrası “ötekinin”, insanlığın dışlanmışlarının yani insan olmayanların, insanlık-dışı olanların ya da alt-insan olanların uzun tarihine dokunduğunu ortaya koymuştur. İnsan sonrası ötekileştirme kalıplarının insan ve insan olmayan doğa üzerindeki yıkıcı etkisini düşünmemize yardımcı olduğundan; “ötekileştirmeye” eşlik eden derin etik tartışmaları içerdiğinden ve bu düşünme etkinliğine içkin olan eleştiriyi yaratıcılıkla birleştirmede deneysel ve ihlal edici bir kanalı görünür kıldığından feminizm için önemlidir. Roman, dünyamıza benzer bir dünyada yaşayan, annesiz ve babasız doğmuş bebeklerin çaresizliğini düşünmemizin yolunu açarken, bir anne ve baba tarafından dünyaya getirilmiş ayrıcalıklı bebeklerin ileride daha uzun süre genç ve sağlıklı kalmak için “ötekileri” nasıl da katledebildiğini anlatmaktadır. Böylece roman, romanın dışındaki dünyada ötekileştirmenin varlığını ve şekillerini aydınlayabilecek bir düşünce deneyi senaryosu kurmaktadır.

Geleneksel olarak insan, rasyonel düşünce ve akıl ile işaretlenmiş, ihtiyaçlarına, arzularına ve isteklerine göre kendi yol haritasını çizebilen, kendisinin bilincinde olan bir özne olarak tanımlanmıştır (Nayar, 2014: 5). Bununla birlikte, tarih boyunca cinsiyet, etnik köken, din veya başka nedenlerle insandan aşağı muamele gören birçok “alt insan” örneği de vardır. Geleneksel anlamda norm insan beyaz ve erkek olandır. Ayrıca genel anlamda insan diğer türlerle karşılaştırıldığında baskın bir türdür. Fakat, insan sonrası bu fikirleri reddeder. İnsan sonrasında insanın “yetenekleri, nitelikleri, bilinci ve özellikleri diğer yaşam formları, teknoloji ve ekosistemlerle birlikte evrimleşir” (a.g.e.: 5). Bu önerme, insan tanımının “ötekinin” dışlanmasına dayanmadığı, tam tersine herkesin ve her şeyin bir diğeri ile bağlantılı ve bağımlı olduğunu savunan Haraway (2008b) tarafından da vurgulanmaktadır. Bu nedenle, eleştirel



posthümanistler insanların benzersiz, baskın ve istisnai olduğu inancının yanlış olduğunu savunurlar ve bunun yerine türlerin evrimsel olarak karşılıklı bağımlılığını vurgularlar. Haraway'in dediği gibi, “bir olmak her zaman birçoklarıyla birlikte olmaktır” (a.g.e.: 4).

Bilimkurguda insan sonrasının gelişiminin arkasında ağırlıklı olarak iki gündem vardır: Biyoloji ve teknoloji. İlki, şiddetli fizyolojik değişiklikler yoluyla zaman içinde insanlardan evrimleşen varlıkları içerirken, ikincisi, teknolojik anlamda insan sonrasının, “insanlığın sentetik, tasarlanmış haleflerine” odaklanır (Milburn, 2014: 524). Bu nedenle Haraway'den aktaran Nayar, teknolojiyi insanlığı cinsiyet, ırksal kimlikler ve daha fazlası gibi katı kategorilerden özgürleştirecek güçlere sahip” bir şey olarak görür (2014: 11). Posthümanist bilim insanları “insanda hiçbir şeyin doğuştan olmadığını”, daha ziyade insanlığı simgelediğini düşündüğümüz niteliklerin yüzyıllar boyunca çevre ile olan etkileşimlerimiz yoluyla geliştiğini savunurlar (a.g.e.: 11). Bu nedenle, insan sonrası varlıkları, insanlık için inşa edilmiş kriterlerimizi veya insan olmanın ne anlama geldiğine dair inançlarımızı keşfetmek için birçok edebi eserde kullanılmaktadır.

Ishiguro, *Beni Asla Bırakma* adlı romanında ötekileştirme ve insan-merkezcilik kavramını beraber ele almıştır. Klonlar insan-merkezci bir bakış açısıyla ötekileştirilmiştir. Roman, ötekileştirme ve insan-merkezciliğin gölgesindeki kontrol ve tahakküm kalıpları üzerine eleştirel bir okuma sunar. Ancak *Beni Asla Bırakma*'nın okuyucuya verdiği en önemli mesaj insan toplumunda ötekileştirmenin her seviyede olabileceğidir. Romanı okurken klonlar yerine bazı toplumlarda kadınları, bazı toplumlarda mültecileri veya mülteci kadınları da koyabiliriz. Örneğin doğan, büyüyen, “bakıcı” olan, bakıcı olduğu çevreye mahkûm bırakılan, yedi çocuk “bağışlayan” ve sekizinciye bağışlarken “tamamlanan”, bir bebeğin annesi olmaktan çok taşıyıcısı gibi hissettirilen ya da gerçekten sadece başkası için taşıyıcı olan herhangi bir kadını veya pek çok kadını.

Roman örgüsü incelendiğinde, ötekileştirmenin üç aşamada işlendiğini görebiliriz: Hailsham, Kulübeler ve İyileşme Merkezleri. Ishiguro, tüm aşamalarda “ötekileştirme”



kavramını ustalıkla ele almıştır. Yukarıda da bahsettiğim gibi romanın ilk aşaması Hailsham adlı bir yatılı okulda geçmektedir. Bu okul, bebekliğinden beri kapalı bir dünyada yetiştirilen insan klonları için özel olarak kurulmuştur. Onlar, öğretmen dedikleri koruyucuların kendilerine hayat hakkında verdikleri dersler ile büyümüş ve eğitim görmüşlerdir. Klonlara, ebeveynlerinin kim olduğunu sorgulamamaları ve kendilerine anlatılan gerçeklere sorgulamadan inanmaları öğretilir. Okuldaki koruyucular derslere ve hakikatin bilgisine odaklanmazlar, bunun yerine klonları gelecekteki bağışları için sağlıklı hale getirmeye çalışırlar. Bu çocuklara “normal” çocuklardan farklı davranılır. Onların dünya ile aralarında bir sınır, camdan bir duvar vardır. Dışarıyla temasları oldukça sınırlıdır. Okul sınırlarının dışına çıkmaları kesinlikle yasaktır. Okul onlara bütün bir dünya olarak tasvir edilmiştir.

Hikâyenin ikinci aşaması Kulübeler’dir. Bu yer, Hailsham ile İyileşme Merkezi arasındaki ara ev olarak adlandırılabilir. Klonlar ergenlik dönemine ulaştığında, Hailsham’dan ülkenin dört bir yanındaki Kulübeler’e gönderilirler. Kathy, Tommy ve Ruth aynı yere gönderilmiştir. Burası sadece Hailsham’dan olan klon öğrenciler değil, aynı zamanda birçok başka kurumdan benzerlerinin olduğu bir yerdir. Klonlar okulun çitlerinin dışındaki dünyayı ilk kez burada görürler. Üçünün de yeni bir yere uyum sağlamaları zaman alır. Hailsham’ın aksine Kulübeler onlara kimseden emir almadan yaşama özgürlüğü vermektedir. Bölgenin etrafında araba sürmek, realite şovlarından eylemleri taklit etmek, âşık olmak, seks yapmak, arkadaşlar arasında kavga etmek, dolandırıcılık söylentilerini öğrenmek, ama hepsinden önemlisi, “normal insanlardan” farklı olduklarını deneyimlemek imkânı verilir. Bu deneyimi en iyi anlatan kısım Ruth’un Norfolk’da iki arkadaşının kendisinin “modelini” (orijinalini) gördüğünü söylemelerinin üzerine heyecanla “modelinin” peşinden gittiği andır. Arkadaşlarının yanıldığını anlamış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Yazar şu şekilde anlatır: “Mesele şu ki, bu [...] kişiyi gördüklerini iddia ediyorlar. Orada, bu açık plan ofiste çalışmak. Ve, şey, biliyorsun. Bu kişinin mümkün² olduğunu düşünüyorlar” (Ishiguro, 2005: 136).³ Bu kadın bir ofiste çalışan “seçkin” ve “ayrıcalıklı” bir kadındır. Ruth öteki olmayı

² “Mümkün” de tıpkı “model” gibi klonun “orijinalini” ifade etmektedir.

³ Makaledeki tüm İngilizce metinler makalenin yazarı tarafından çevrilmiştir.



içselleştirmiştir: “Hepimiz biliyoruz. Çöpten modellendik. Önemsizler, fahişeler, şarapçılar, serseriler. Psikopat olmadıkları sürece mahkûmlar [...] Biz bunlardan geliyoruz. [...], (modelinizi bulmak istiyorsanız) oluğa bakın. Çöp kutularına bakın. Tuvalet bakın, orası hepimizin nereden geldiğini bulacağı yer” (a.g.e.: 164). “Ötekilik” fikri, herhangi bir toplumda farklı grupların temsilinin daha büyük siyasi güce sahip gruplar tarafından kontrol edilmesiyle gerçekleşir. Öteki kavramını anlamak için, önce toplumsal kimliklerin inşa edilme biçimlerine odaklanmak gerekir. Toplumsal kimlikler, bireylerin ve grupların kültürel kimlikleri, cinsiyet kimlikleri, sınıf kimlikleri gibi yerleşik toplumsal kategorileri kendi toplumları içinde içselleştirme biçimini yansıtır. Bu toplumsal kategoriler, kim olduğumuzu düşündüğümüzü, başkaları tarafından nasıl görülmek istediğimizi ve ait olduğumuz gruplar hakkındaki fikirlerimizi şekillendirir. Klon olmak da insan sonrası dünyada bir toplumsal kategoridir.

Hikâyenin son aşaması İyileşme Merkezi'dir. Klonlar ilk bağışını tamamladıktan sonra, ikinci bağış dönemine hazırlanmak için ülke çapındaki İyileşme Merkezlerine gönderilirler. Bu yerlerde bakıcı klonlar, bağış yapan klonların iyileşmesinde hemşire olarak çalışırlar. Aynı anda hem hemşire hem de arkadaşlırlar. Bakıcılık, bir bağış yapmadan evvel bir klonun hayatında sahip olabileceği tek görevdir. Klonların ömrünü uzatmanın, ilk bağışına çok erken başlamamanın yolu ise bir iyileşme merkezinde bakıcı olmaktan geçmektedir. Burada ötekileştirmeyi daha sert şekillerde görürüz. Bağış yapan bir klona bakan, ona refakat eden bağış yapacak bir başka klondur. Buradaki dram normal insanın hayatına yansıtılmaz. Klonlar toplumdaki tecrit edilmiş şekilde yaşarlar ve ölene kadar birbirlerine bakarlar. Hiçbir insan, organı sorgusuz sualsiz alınan bir klonun iki bağış arasındaki bakım işini üstlenmez. Ölümüne mahkûm edilmiş olanlar, birbirlerine bakmaya ve sonlarını anbean izlemeye de mahkûm edilmiştir. Sadece burada değil, klonlar bütün hayatları boyunca, içe kapalı ve denetlenen bir topluluk olarak yaşamaya mahkûmdurlar.

Ötekileştirme, doğası gereği dışlayıcı ve ayrımcı bir niteliğe sahip olduğundan, dilsel kullanımı da ahlaki olarak zorlayıcı olumsuz anlamlardan oluşmaktadır. Roman, okuyucuyu bu etik ve ahlaki yükten kaçınmak için tasarlanan bir kavram seti ile tanıştırır. Bir tabulaştırma



stratejisiyle kavramlar yumuşatılır. Ölüme “tamamlanma”, gerçek insana klonun orijinali anlamına gelen “mümkün” (possible) veya “model” denirken, klonlar için genellikle “öğrenciler” sözcükleri kullanılır. “Bağış” da aslında zorla almadır. *Beni Asla Bırakma*’da toplum, biyolojik olarak doğan “normallerin” özdeş klonlardan üstün olarak var olduğu ayrımcı bir sistem üzerine kuruludur. Klonlar, normallerin karşısında alt-insan olarak var olurlar. Bu, klonların varlığının her aşamasına yansıyan bir durumdur. Kathy ve arkadaşları, Hailsham’da diğer çocuklardan ve onları insan olmayan olarak gören “dış dünyadan izole” bir şekilde yetiştirilir (Whitehead, 2011: 65). Kısa yetişkinlikleri de benzer şekilde dünyadan genel olarak uzak tutularak geçer. Kişilik haklarından yoksun bırakılırlar, tecrit edilir ve büyütülürler. Varlıkları ancak ihtiyaç duyabilecek sıradan bir insan için yedek parça olarak kullanılacakları şekilde sürdürülür. Yaşamları deney hayvanlarınınkine indirgenmiştir. Hatta romanda bu durumun hayvancılıkla olan benzerliğine de işaret eden birkaç karanlık alegori vardır. Kulübeler eski bir çiftlikten dönüştürülmüştür (Ishiguro, 2005: 114). Neredeyse ahırlarda yaşarlar. Ayrıca romanın başlarında Ruth ve Kathy, Tommy’nin son zamanlardaki öfke nöbetlerinden birini tartışırken, Ruth onun “deli bir hayvan” olduğunu söyler (*a.g.e.*: 12). Bu ifadenin önemi, öğrencilerle ilgili gizemi ortaya çıkarması ve geleceklerinin çiftlik hayvanınınkine ne kadar benzer olacağını anlatıyor olmasıdır. Hepsi, olgunluğa erişinceye kadar esaret altında yetiştirilecekler ve daha sonra kesime gönderilecektir.

Klonların kendi kurgusal dünyalarında öteki olduklarına dair gelişen kendilik bilinci oldukça açıktır. Daha çarpıcı olan, klonların haklarını savunanlar bile onları eşit görmek için kendileri ile mücadele etmektedir. Hailsham’dayken, Kathy ve Ruth, Madam’ın öğrencilere verdiği tepki karşısında şaşkına dönerler. Kathy Madam için “birisinin örümceklerden korkması gibi o da bizden korkardı” (*a.g.e.*: 35) der. Kathy daha sonra, Bayan Emily’den sadece Madam’ın değil, tüm gardiyanların, öğrencilerle ilgili duygusal bir çelişki yaşadığını öğrenmiştir. Temel haklar aktivisti olmakla birlikte koruyucuların tümü, bir yabancı varlık karşısında hissedilen itici bulma ve korku duygusundan mustarıptır. Bayan Emily, Kathy’e “Hepimiz sizden korkuyoruz. Kendim bile neredeyse her gün sizden duyduğum korkuyla savaşmak zorunda kaldım” (*a.g.e.*: 264) demiştir. Kendini klonlara daha iyi hayatlar vermeye



adamış bir grup insan olan koruyucular bile, öğrencilerde kendilerini korkutan şeyin ne olduğunu anlayamamakta ve açıklayamamaktadır. Klonlar ötekileştirilmiş ve yabancılaştırılmıştır.

Koruyucular klonları gördüklerinde insanlardan ayırt edilemez olmalarına rağmen ürperirler. Klonlar yalnızca kendi kurumlarının dışından, dolayısıyla kökenleri hakkında hiçbir bilgisi olmayan normal bir kişiyle etkileşime girdiğinde eşit muamele görürler. Norfolk'ta bir sanat galerisini ziyaret ederken, Kathy ve arkadaşlarının sanata olan ilgileri, sanat eserinin sahibini heyecanlandırır hatta sanat eserinin sahibi birkaç tablo hakkında onlara şevkle konferans verir (*a.g.e.*: 161). Geçmişleri hakkında önceden hiçbir bilgisi olmayan bu kadın onlara “normal insan” gibi davranmış, onları ötekileştirmemiştir. Norfolk ziyareti örneğinde görüldüğü gibi, klonların ayırımı mümkün kılan onların farklılıklarının bilinmesidir. İnsan sözcüğü “insanı” tanımlamaktan ziyade “daha az insan olan”ı işaretlemeye yarayan bir kategori oluşturur. Bu nedenle “bu çoklu eksenler boyunca çapraz ilişkiler kuran iç içe geçmiş ontolojileri” açığa çıkarmak, insan-merkezciliğin arkasında gizlenen ötekileştirici ve yıkıcı hegemonik gündemi de açığa çıkarmaktadır (Toprak, 2022: 203). Romanın bunu ortaya koyması önemlidir. Romanda ötekileştirme söylemi insan-merkezci bir şekilde üretilmiştir. İnsan sonrası “haritalandırmasının” önemli bir özelliği, fenomenlerin olumlu ve güçlendirici özelliklerinin yanı sıra “eşitsizlik, ayrımcılık ve dışlama” gibi olumsuz özelliklerini de “haritalamaktır” (Braidotti, 2019: 154). Braidotti, evrenselliği ve aşkın (normatif) bilinci reddederken “içkin ara bağlantılara ve üretici farklılığa dayanan” çapraz özneliğin benimsenmesini önerir (*a.g.e.*: 165). İnsan ve normal gibi terimler, belirli güçler, ayrıcalıklar ve meşruiyete atfedilen değerli bir özne olmanın ne anlama geldiğine dair evrensel bir anlayışı ifade eder. Öte yandan çapraz bir yaklaşımda, farklı varlıklar “üretken ve karşılıklı olarak zorlayıcı bir şekilde ve bu etik eğilimi gerçekleştiren bir topluluk yaratarak başkalarıyla ilişki kurabilir” (*a.g.e.*: 166). Bu şekilde, insan sonrası öznel güçlenir.

Ishiguro'nun romanında koruyucular, klonların insanlığını, sanat yaratma yetenekleriyle ortaya çıkarmak üzere bir çalışmaya girişmiştir. Hailsham'dayken klonlar



zamanlarının çoğunu sınıfta kendi sanat eserleri üzerinde çalışarak geçirmektedirler. Ürettikleri en iyi sanat eserleri, Madam tarafından düzenli olarak toplanır ve önemli insanları etkilemek için ülke çapındaki sanat galerilerinde ve etkinliklerde sergilenir. Koruyuculara göre, gerekli olan tüm kanıt bu çizimlerdir. Sanat, klonların zengin iç yaşamlarını ve buna bağlı olarak bir ruha sahip olduklarının kanıtı olacaktır: “Şu sanata bakın! Bu çocukların tamamen insan olandan daha aşağı olduğunu iddia etmeye nasıl cüret edersin?” (Ishiguro, 2005: 256). Koruyucuların gözünde, klonların yaratılışında biyo-teknolojinin insanlıktan çıkararak bir etkisi vardır. Sanat bu etkiyle mücadeleye yardımcı olacak bir insanlık indeksi işlevi görecektir. Ancak bu yaklaşım tartışmalıdır, çünkü böyle bir görüş, Tommy gibi sanat yaratmada daha az yetkin olan klonlar için ne anlama gelecektir? Burası hiç hesaba katılmamıştır, çünkü klonlar zaten “öteki”dir. Bayan Emily sanatın klonların ruhları olduğunu kanıtlamak için icra edildiğini söylediğinde Kathy, “Neden böyle bir şeyi kanıtlamak zorunda kaldınız, Bayan Emily? Biri bizim ruhumuzun olmadığını mı düşündü?” (a.g.e.: 255) demiştir. Kathy bunu söylerken bir kabullenmişlik içindedir. Romandaki dış dünyanın onları “öteki” olarak kodlamasının yanı sıra, klonların “öteki” olduklarına dair gelişen kendilik bilinci de önemlidir.

Queerleştirme

İnsan sonrası teoride tüm varoluşların *queer* olduğu bilgisi, insan sonrası teoriyle hemhal olmayan biri için kolay anlaşılır bir ontolojik gerçeklik ortaya koyamayabilir. Ishiguro edebiyat okuyucusuna bu gerçekliği özel imgeler kullanarak ve bu imgeler arasındaki çarpıcı ilişkileri ortaya koyarak sunmuştur. Ishiguro, Braidotti'nin özetlediği gibi “dünyanın eko-sofistik olarak birlikte yaratıldığı” düşüncesini okuyucunun zihninde organ nakli yoluyla canlandırarak bir kurgu geliştirmiştir. Hem organ bağışçısı klon hem de naklin yapıldığı “insan” *queer* figürlerdir. Buradaki anlatımı güçlendirmek için bu *queer* ilişkiyi iki antropomorfik (insan biçimli) insan sonrası imge üzerinden gerçekleştirmiştir. Yazarın yaptığı şey literatüre “*queerleştirme*” olarak girer (Braidotti, 2018: 340). Teorinin insan olmayan dünyaya olan artan ilgisiyle birlikte Haraway, “*queerleştirme*”nin (*queering*) ‘normal’ kategorileri geri alma işi olduğunu” savunur (2008a: xxiv). Romanda *queer* bir kimlik olan bir insan klonu



araçsallaştırılarak insan ve insan sonrası figürü irtibata geçirilmiş, okuyucunun gözünde insan kavramı organ nakli yoluyla bir yapısöküme uğratılmıştır. Romandaki insan sonrası figürü olan klon “kesinliklerin sürekli olarak çözülmesini ve tanıdık olanın sistematik olarak rahatsız edilmesini ifade etmektedir”; Giffney ve Hird’e göre *queer*leştirme, insan olmayan dünyaya ilişkin “normatif karışıklıkları giderme ve alternatif tahayyüller oluşturma” girişimidir (2008: 4). Roman insan kategorisinin sürekliliğini insanın organ nakli yoluyla klonla ilişkisi üzerinden bozmuş ve bu kategorideki normatif anlayışı istikrarsızlaştırmıştır.

Çağdaş edebiyat insan sonrası *queer*liğin çoğalan örnekleri ile doludur. Bu durum insanın normatif kimliğini monolitik bir figür olarak yeniden üretmeye niyetli insan sonrasında özellikle önemlidir. Indra Sinha’nın *Animal’s People*’indeki (2007) toksik bedeni düşünelim. Burada bedenler ve fiziksel ortamlar arasındaki sınırların geçirgenliğini görürüz. Roman 1984 yılında Hindistan’da meydana gelen ve pestisit fabrikasındaki patlamanın havaya tonlarca toksin yayarak pek çok insanın yaralanmasına ve ölümüne neden olduğu Bhopal endüstriyel felaketine gönderme yapmıştır. Felaketten zarar gören bedeni ile sağ kurtululardan biri olan *Animal* lakaplı kahramanımız halkının yaşadıklarını anlatır. Roman beden ile çevre arasındaki simbiyotik ilişkileri anlatan ve beden-çevre arasındaki akışın izini süren trans-bedensellik (*trans-corporeality*) kavramı ile birlikte düşünülebilir. Stacy Alaimo’nun trans-bedensellik kavramı insan bedeninin “doğanın arka planından farklı” olmadığını gösterir (2010: 142). *Animal*’ın insan sonrası bedeni, çevre ile beden, insan ile hayvan arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Giffney’e göre, insan sonrası varoluşun potansiyel bağlantılarına odaklanarak *queer*’i “yapar”, bu bağlantılar “*queer*leştirme eyleminin her zaman zaten bir insan sonrası çaba olduğunu gösterirken, bu çabanın *queer* teori için ne anlama gelebileceği sorusunu” gündeme getirir (2008: 57). Bu noktada yine Butler’ın özgün yaklaşımına çekiliriz. *Queer*liğin merkezi bir rol oynadığı insan sonrası gündem, insan kategorisine daha fazla insanı dâhil etmek için bu kategoriyi yeniden yapmakla ilgilenir (Butler, 2004: 30). Bu aynı zamanda devasa ölçekte yorumlanmaya müsait bir antroposen okuma pratiği de sunmaktadır. Böylece insanın ve insan-olmayanın izolasyonu deşifre edilirken, ikisinin arasına sınır çizme eylemi yine bir insan failliği ile altüst edilir.



Ishiguro, romanında dünyanın eko-sofistike doğasını klonlar vasıtasıyla anlatıyor. Yazar zaten olması gereken kategorileri geri almak üzere organ nakli mecazı üzerinden insanın normatif kimliğini monolitik bir figür olarak yeniden ortaya koyuyor. Roman, “beden” ile “ötekinin bedeni” arasındaki simbiyotik ilişkiyi anlatıyor ve böylelikle insan kategorisine daha fazla insanı dâhil etmekle ilgili olan bir insan sonrası gündemine atıfta bulunuyor.

Performatif Dil ve Faillik

Judith Butler, J. L. Austin'in “söz edimleri” teorisinden ve Jacques Derrida'nın “yinelenebilirlik” kavramsallaştırmasından esinlenerek performatiflik kavramını ortaya koymuştur. Butler'a göre, toplumsal cinsiyet “performatif” olarak inşa edilen bir kimliktir (2006: 33). Butler, maddenin yani “bedenin söylemsel bir oluşum [...]” olduğunu belirtir (*a.g.e.*: 50). Bununla beraber feminist bilim çalışmaları geleneğinden gelen Haraway “maddi-semiyotik aktör” kavramı ile bedensel aygıtın “anlam üreten parçalar” olduğunu söylemiştir (1988: 595). Haraway bedenin “sınırlarının toplumsal etkileşimlerde somutlaştığını” belirtmiştir (*a.g.e.*: 595). Barad, *Posthumanist Performativity*'de (*Posthümanist Performatiflik*, 2003); *Meet the Universe Halfway*'de (*Evrenle Yarı Yolda Buluşma*, 2007) ve *Nature's Queer Performativity*'de (*Doğanın Queer Performatifliği*, 2011) Haraway'i onaylamıştır. Barad, Kuantum fiziğinden aldığı ilham ile, kültürel yani söylemsel dönüşün önceliğini sorgulamış, performatifliğin yalnızca insan özne ile ilgili olmadığını, sadece bedenlerin (cinsiyetli) maddileşmesi süreciyle alakalı olmadığını, insan ve insan olmayan tüm bedenler arasındaki “maddi-söylemsel pratikler”in gerçekleşmesi süreçleriyle ilintili olduğunu söylemiştir (2003: 810). Barad, Haraway'i doğrulayacak şekilde doğa ve kültür, özne ve nesne, insan ve insan olmayan, gerçekçilik ve toplumsal inşacılık kategorik karşıtlıklarını yapısöküme uğratmıştır. Barad, Butler'ın söylemsel performatiflik kavramsallaştırmasına karşı çıkmaz, ona “ilişkiselliğe içkin eylemselliği” ilave eder. “Olguların” gerçekleşmesine ilişkin ilişkiyel bir anlayışa yelken açar. Böyle bir ekolojide ben ve ötekinin, özne ve nesnenin, insan ve insan olmayanın, organik ve inorganığın failliği birbirine bağlıdır (*a.g.e.*: 815). Failli gerçekçilik perspektiften bakıldığında, toplumsal kimlik kategorileri yalnızca söylemsel olarak



biçimlendirilip icra edilmekle kalmaz, aynı zamanda bedenlerin kendileri de “dünyanın yinelemeli ilişkiselliğe içkin eylemi [...] (ve) onun performatifliği yoluyla önem kazanır” (*a.g.e.*: 824).

Romandaki eylemsel performatifliği somut olarak ortaya çıkarmak zordur. Çünkü eylemsel performativite roman özelinde gerçekliğin insan ve klonun ortak eylemi ile kurulduğunu söyler. Gerçeklik tüm çıplaklığı ve soğukluğu ile zaten yerinde durmaktadır. Ancak, klonun eylemselliğini ve faillliğini belirleyen “söylem” nedir sorusuna J. L. Austin’in “söz edimleri” teorisi ile yanıt bulabiliriz. Romanda, öğrencilerin insandan-aşağı statüsü, romanın basit, sade, kuru, yakıcı, derin ama her hâlükârda şiirsel olmayan dili tarafından belirlenmektedir. Romanın tuhaf kelime dağarcığı, seçtiği ve seçmemeyi tercih ettiği sözcüklerle öğrencilerin hayatının haritasını çizmemiz için yeterli olmaktadır. Roman, insan klonları ile ilgilidir ama roman boyunca sadece iki kez “klon” sözcüğüne rastlarız (Ishiguro, 2005: 164; 256). Hailsham’daki söylem, edimleri, bedensel hareket biçimlerini ve arzu dinamiklerini şekillendirmektedir. Örneğin klonların “öğrenci” olarak kodlanmasının tercih edilmesi (*a.g.e.*: 256), onlara sıradan bir klondan daha farklı ve çeşitli bir arzu dinamiği seti yüklemiştir. Onlara öğrenci denmesi, onların kendilerini öğrenci sanmalarına, buna ikna olmalarına ve inanmalarına neden olduğundan bir etkisöz edimdir. Diğer taraftan Hailsham’da veya benzeri kurumlarda geçen çocukluklarının ardından tüm öğrenciler, “bağışçı” olarak adlandırılmıştır. Kullanılan bu dil ile hepsinin bağışçı olmaya mahkûm edildiğini görürüz. Hemen bağış yapıp “tamamlanmak” istemeyenler “bakıcı” olarak çalışırlar (*a.g.e.*: 3). Hem bağışçı olmak hem de bakıcı olmak onları bir pozisyona mahkûm etmektedir. Burada edimsöze dayalı bir performatif dil kullanılmıştır. Ne olursa olsun her bakıcı sonunda bir bağışçı olur ve bu durum romanın bir klonun ölümü için kullandığı terim olan “tamamlamadan” önce dört bağışa (*a.g.e.*: 35) kadar geçen hayatın panoramasıdır.

Romandaki eylemsel performatifliği somut olarak ortaya çıkarmak zordur. Çünkü eylemsel performativite roman özelinde gerçekliğin insan ve klonun ortak eylemi ile kurulduğunu söyler. Klonun eylemselliğini belirleyen söylemsellik nedir sorusuna J. L.



Austin'in "söz edimleri" teorisi ile yanıt bulabiliriz. Hem edimsöz hem de etkisöz olan "tamamlanma" ve "bağışlama" meselesi romanın içine öylesine ustalıkla yerleştirilmiştir ki, "öğrenciler" in hiçbiri bunu sorgulamaz. Kathy "bakıcılar makine değildir" (a.g.e.: 4) ancak "tamamen insan" da değildir (a.g.e.: 256) derken bu uysal ve sessiz kabulü ortaya koyar. Bakıcı ve bağışçı olmanın klonların var oluşunda öyle temel bir etkisi vardır ki bu onların insani değer ve temel hak iddiasını çevreleyen bir "yorum bilimsel belirsizlik" yaratır (Whitehead, 2011: 61). Onlar duyguları ve ruhları olan ama "bakım yapmaya", "bağış yapmaya" ve "tamamlanmaya" mahkûm edilmiş alt-insanlardır. Ishiguro'nun romanında kurguladığı evren, performatif kelime dağarcığı az insanlar için az yaşamlar üretmektedir. Bunu "bağışta bulunma" ve "tamamlanmaya" dair geliştirdiği gizli bir övgü ile yapmaktadır. "Öteki" önce etkisöz ile inşa edilir, daha sonra edimsöz ile mahkûm edilir. Romanın performatif dilinin analizi, bize insan-merkezciliğin dille nasıl kurulduğunu göstererek posthümanist bir eleştiri perspektifi sunmaktadır. Hailsham'ın baş öğretmeni ya da koruyucusu Bayan Emily, öğrencilerin mahkûm olduğu kaderi dile getirmekten imtina etmez. "İşte dünya, öğrencilerin bağış yapmasını gerektiriyor" (Ishiguro, 2005: 258). Burada "dünya" bağış programının devam etmesine izin veren insan grubunu temsil ediyor. "Gerektirmek" ise bir mahkûmiyeti sıradanlaştırıyor. "Gerektirmek", öğrenciler için bir mahkûmiyet ortaya koyuyor. Üstelik bu mahkûmiyeti klonlara insancıl muamele konusunda kampanya yürüten bir hareketin parçası olan Bayan Emily rahatlıkla dile getiriyor.

Romanda, "normal" insanların bedenlerini sağlıklı tutmak için alt insan olan "öğrencilerin" ölüme mahkûm edilmesi konuşulamaz bir kötülük olarak rasyonalize edilmektedir. Bu mahkûmiyet "ahlakçı bir kalitede" sunulur (Butler, 2005: 49). Romanın dilinin üstün yanı, dile getirmenin imkânsız olduğu duygu durumlarını kahramanların performatif dili sayesinde ortaya koyuyor olmasıdır. Bir kadere mahkûm edilmenin böylesine uysal kabulü okuyucuyu, romanın asıl meselesine yani insan-merkezciliğin yıkıcılığına odaklamaktadır.



Austin, performatif konuşma için şöyle der: “Söylemek söylenmesi gereken şeyi yaptığımı, ya da yapıyor olduğumu söylerken tarif etmek değildir. Yaptığımı belirtmek için yapmaktır” (2009: 6). Böylece Austin, dilin dünyayı yalnızca yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda yarattığına ilişkin edebi yaklaşımın tanıdık ilkesini de tekrarlamış oluyor. Diğer taraftan Butler, performatif bir söz ediminin “önceki eylemleri yansıttığı için” işe yaradığını söyler. Bir söz ediminin sözcelenmesi, söz ediminin geçmiş sözcelerin tarihselliğinden alıntılanır (Butler, 1997: 51). Romanda klonların başıba, bakım vermeye ve tamamlanmaya mahkûm edildiği asla konuşulmaz. Ölüme mahkûmiyet ağza alınamaz ama ölüm gerçeği konuşma ediminden taşar. Mahkûmiyet romanın dilini hâkimiyeti altına alır. Mahkûm etme ontolojikleştirici bir işleve sahiptir. Böylelikle söylemsel faillik eylemsel failliği ve dolayısıyla gerçekliği kurmuştur.

Sonuç

Ishiguro’nun *Beni Asla Bırakma* adlı romanı, “öteki” kavramı hakkında düşünmemize yardımcı oluyor. İnsan sonrası mercekten incelemiş olduğum ötekileştirme kavramını roman kahramanlarının performatif dilini de göz önünde bulundurarak incelemek “ötekileştirme” sürecinin doğrudan ve dolaylı yollarını ortaya koyarak gösteriyor. Romanın evrenindeki performatif dilin kahramanlar vasıtasıyla işleniş şekli sözcüklerin sadece dünyayı betimlemediğini, aynı zamanda onu performatif olarak kurduğunu da gösteriyor. Roman, insan yaşamının bazı biçimlerinin ayrıcalıklı konumunu ötekilerin dili ile anlatıyor. Eser, sözlerin edim gücünü ortaya koyarken metinlerin anlamı inşa etmedeki etkisini görünür kılıyor. Romanındaki insan sonrası temsil olan klonlar etrafında gelişen kurgu, feminist teori için düşünsel bir malzeme sunuyor. *Queer*’in yeni yinelemelerini performe eden insan sonrası, geleneksel insan öznesini ve normatif insan-merkezli ayrıcalığı destekleyen hümanist yapıları açığa çıkarıyor. Bu bağlamda söz konusu roman, insan sonrası edebiyatın insan sonrası feminist teoriye katkılarını ortaya koymak için eşsiz bir malzeme sunuyor. Bu bize, insan sonrası imgeleri içeren edebiyat eserlerinin, neden ağırlıklı olarak insan sonrasının eleştirel paradigmasının içinden ifade edildiğini de gösteriyor.



Beni Asla Bırakma bir insan sonrası imge ile ele alınmış distopik bilim kurgu romanıdır. Romanın insanın ne demek olduğuna, insan olmanın sınırlarının ne olacağına ve klonlamaya bağlı etik temalara yaptığı vurgu, insan klonlamanın kabul görmüş ve gelişen bir uygulama haline geldiği ve sonuçta ortaya çıkan klonların insan dışı bir statüye indirildiği bir geleceğe karşı okuyucuyu uyarıyor. Distopik bir toplum, aslında tam da içinde yaşadığımız toplumu anlatmış oluyor. Okuyucu tüm meseleyi “ötekinin” bakış açısından deneyimledikçe, roman distopik bir ışıktaki tasvir ediliyormuş gibi gelmeye devam ediyor. Ancak bir noktada “öteki” ile rezonansa geçen ve empati kuran okuyucu için roman bir distopya olmaktan çıkıyor ve bir cari gerçekliğin alegorisine dönüşüyor.

Romanda klonların bireysel değerleri reddediliyor ve ölümleri, “insanlardan” herhangi birinin herhangi bir fiziksel sorunu ile karşılaştırıldığında sadece küçük bir ayrıntı olarak kalıyor. Oysa “normaller” klonlardan aldıkları parçaları kendi bedenlerine dâhil ediyor. Tüm organları klonlardan alınan parçalardan müteşekkil bir “normalin” tartışmasız bir şekilde “normal” insanlığını koruması ama onun genetik kopyası olan bir klonun parça parça kesilerek öldürülmesine dair bariz çelişkinin sessiz çığılığı romanı okuyan okuyucunun zihninde yankılanıyor. Ishiguro, böyle bir anlatım yoluyla varoluşun *queer* doğasına dikkat çekmiş oluyor.

Ishiguro’nun insandan farksız klonları insan sonrası bir dünyada insana, insanın ne demek olduğunu anlatmak üzere kurgulanmıştır. Klonlarla kendi insanlık deneyimlerimizi hatırlayarak empati kurarız. Ishiguro insandan farksız bir insan sonrası karakter oluşturarak bir çelişkiyi ortaya koymuştur. Daha uzun ve sağlıklı bir ömür uğruna kendini yok eden insanlığın büyük çelişkisini. Bunun daha müreffeh ve medeni bir hayat uğruna doğayı katletmekten bir farkı yoktur. Dolayısıyla Ishiguro’nun insan klonları insan-merkezci yaklaşımların yok edici etkisini gösterecek bir mecaz ortaya koymuştur. İnsandan farksız karakterler olan insan klonları vasıtasıyla insanı düşünmek, okuyucuya tam olarak nereden kaynaklandığını hatırlamadığı, ama her daim sızısını duyduğu eski bir yaranın izini sürmek gibidir. Yazar mecazlı anlatımı ile



insandan farksız bir karakter oluşturarak ve organ nakli ile “normatif” olan ile “öteki” olanı birbirine bağlayarak insana insan nedir sorusunu sordurmuştur.



KAYNAKÇA

- Ağın, B. (2020) *Posthümanizm: Kavram Kuram Bilim-Kurgu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Alaimo, S. (2010) *Bodily Natures: Science, Environment, and the Material Self*. Bloomington: Indiana UP.
- Atwood, M. (2013) *Oryx And Crake*. Londra: Virago Press.
- Austin, J. L. (2009) *Söylemek ve Yapmak*. Çev. R. L. Aysever. İstanbul: Metis.
- Badmington, N. (2011) Posthumanism. Clarke, B. ve Rossini, M. haz. *Companion to Literature and Science* içinde. Londra: Routledge: 374-384.
- Barad, K. (1998) Getting Real: Technoscientific Practices and the Materialization of Reality. *Differences*, 10: 87-129.
- Barad, K. (2003) Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs*, 28(3): 801-831.
- Barad, K. (2007) *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.
- Barad, K. (2010) Quantum Entanglements and Hauntological Relations of Inheritance: Dis/continuities, SpaceTime Enfoldings, and Justice-to-Come. *Derrida Today* 3.2(2010): 240-268.
- Braidotti, R. (2013) *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, R. (2018) *Posthuman Critical Theory*. Braidotti, R. and Hlavajova, M. haz. *Posthuman Glossary* içinde. Londra: Bloomsbury: 339-342.
- Braidotti, R. (2019) *Posthuman Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, R. (2022) *Posthuman Feminism*. Cambridge: Polity Press.
- Boxall, P. (2013) *Twenty-First-Century Fiction: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, J. (1997) *Excitable Speech*. New York: Routledge.
- Butler J. (2004) *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2005) *Giving an Account of Oneself*. New York: Fordham University Press.



Butler, J. (2006) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Londra: Routledge.

Callus, I.& Herbrechter, S.& Rossini, M. (2014) Introduction: Dis/Locating Posthumanism in European Literary and Critical Traditions. *European Journal of English Studies*, 18(2): 103-120.

Colebrook, C. (2015) Counter-Apocalyptic. Childs, P., Colebrook, C. ve Groes, S. haz. *Counter-Sex: 9/1* içinde. Londra: Lexicon: 1-16.

Cohen, T & Colebrook, C. (2016) Preface. Cohen, T., Colebrook, C., Miller, H. Haz. *Twilight of the Anthropocene Idols* içinde. Londra: Open Humanities Press.

Eaglestone, R. (2013) *Contemporary Fiction: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Graham, E.L. (2002) *Representations of the Post/Human: Monsters, Aliens and Others in Popular Culture*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Gatens, M. (1988) Towards a feminist philosophy of the body. Caine, B., Grosz, E ve Lepervanche, M. haz. *Crossing Boundaries: Feminisms and the critiques of knowledges* içinde. Sydney: Allen & Unwin.

Giffney, N. (2008) Queer apocal(o)ptic/ism: The death drive and the human. Giffney N. & Hird, M. haz. *Queering the non/human* içinde. Londra: Routledge: 55-78.

Haraway, D. (1988) Situated Knowledges: The Science Question Feminism and the Privilege of Partial Perspective, *Feminist Studies* 14(3): 575–599.

Haraway, D. (1985) A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in The 1980s. *Socialist Review* 80: 65–107.

Haraway, D. (1991) A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century. *Simians Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* içinde. New York: Taylor & Francis: 149-181.

Haraway, D. (2004) A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s. Haraway, D. haz. *The Haraway Reader* içinde. New York: Routledge.

Haraway, D. (2008a) Companion Species, Mis-recognition, and Queer Worlding. Noreen G& Hird, M. haz. *Queering the Non/Human*, içinde. Londra: Ashgate: xxiii–xxv.



- Haraway, D. (2008b) *When Species Meet*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Haraway, D. (2010) Siborg Manifestosu: Yirminci Yüzyılın Sonlarında Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm. Pular, G. haz. Başka Yer: *Donna Haraway'den Seçme Yazılar* içinde. İstanbul: Metis: 45-90.
- Heise, U. K. (2010) Afterword: Postcolonial Ecocriticism and the Question of Literature. Roos, B. & Hunt, A. haz. *Postcolonial Green: Environmental Politics and World Narratives* içinde. Charlottesville: Virginia University Press: 251-258.
- Herbrechter, S, & Callus, I. (2008) What is a Posthumanist Reading? *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities* 13(1): 95-111.
- Ishiguro, K. (2005) *Never Let Me Go*. Londra: Faber and Faber.
- Juelskjær, M., & Schwennesen, N. (2012) Intra-active entanglements: an interview with Karen Barad. *Kvinder, Koen og Forskning*, 21(1-2): 10-23.
- MacLeod, K. (2013) *Gece Oturumları*. Çev. A. Sezgintüredi. İstanbul: Aylak Kitap.
- Milburn, C. (2014) Posthumanism. Latham, R. haz. *The Oxford Handbook of Science Fiction* içinde. New York: Oxford University Press: 35-46.
- Nayar, Pramod. K. (2014) *Posthumanism*. Cambridge: Polity.
- Sayın, Z. (2020) Belleğin Ölümü, Ölümün Belleği. Ertürk E, Sancaktar, S. haz. *Hafıza ve Sanat Konuşmaları* içinde. Hafıza Merkezi: 175- 187. Erişim adresi: <https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2021/06/Hafiza-ve-Sanat.pdf> (Erişim tarihi: 2.08.2022).
- Stone, A. R. (1995) *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*. Cambridge: The MIT Press.
- Toprak, F. (2022) Bergson'dan Barad'a Yeni Materyalist Feminizm. *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, (15): 107-128.
- Whitehead, A. (2011) Writing with Care: Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go*. *Contemporary Literature*, 52(1): 54-83.
- Winterson, J. (2007) *The Stone Gods*. Londra: Harcourt Inc.